

MAGDALENA GIBIEC

Uniwersytet Wrocławski; Instytut Pamięci Narodowej Oddział we Wrocławiu
ORCID: 0000-0001-9217-7943

AKTYWNOŚĆ NACJONALISTÓW UKRAIŃSKICH NA BAŁKANACH W LATACH 1929–1933. WOKÓŁ RAPORTU Z PODRÓŻY INSPEKCYJNEJ JAROSŁAWA BARANOWSKIEGO*

WSTĘP

W 1929 r. nastąpiło połączenie ugrupowań ukraińskich o profilu skrajnie nacjonalistycznym w Organizację Ukraińskich Nacjonalistów (OUN) pod kierownictwem dotychczasowego przywódcy Ukraińskiej Organizacji Wojskowej (UWO) Jewhena Konowalca¹. Jedną z głównych przyczyn zjednoczenia było wyczerpanie dotychczasowej formuły i zmiana profilu działalności nacjonalistów. Aktywność UWO, nastawiona w znacznej mierze na prowadzenie akcji terrorystycznych i przygotowania do zbrojnego powstania, częściowo ustąpiła miejsca strategicznej realizacji celów politycznych i szukania poparcia na arenie międzynarodowej². Jednym z efektów tej decyzji był dynamiczny rozwój ośrodków emigracyjnych oraz powiązanych z nimi pozornie niezależnych instytucji skupiających diasporę ukraińską.

* Artykuł powstał dzięki dofinansowaniu przyznanemu przez Narodowe Centrum Nauki w programie PRELUDIUM 15, nr grantu 2018/29/N/HS3/01029, pt. „Kulisy funkcjonowania Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów na emigracji w świetle korespondencji (1929–1938)”.

¹ W pracy dokonano transkrypcji nazwisk na język polski zgodnie z zasadami Wielkiego Słownika Ortograficznego PWN, natomiast w przypadku odmiany przez przypadki zastosowano zasady języka polskiego, np. Hołowiński – Hołowińskiego (a nie Hołowińskoho). Wyjątkiem jest nazwisko Jewhena Konowalca, pozostawione w formie spolszczonej, powszechnie występującej w historiografii polskiej.

² Nie oznacza to, że akcje terrorystyczne zostały wstrzymane, jednak przestały być głównym celem *Prowidu* Ukraińskich Nacjonalistów (PUN) przebywającego poza granicami II Rzeczypospolitej.

Główne oddziały OUN znajdowały się w Czechosłowacji, Niemczech czy Francji, jednak organizacja starała się rozszerzać swoje wpływy na wszystkie państwa, które zamieszkiwali emigranci ukraińscy lub w których mogła potencjalnie liczyć na wsparcie na arenie międzynarodowej. W Europie rozwinęła w tym kierunku swoją działalność we Włoszech, Wielkiej Brytanii, Belgii czy Szwajcarii, a także wśród sąsiadów Polski – w Wolnym Mieście Gdańsku oraz na Litwie. Mimo skromnych środków finansowych oraz zaplecza kadrowego OUN podjęła próbę rozwinięcia siatki organizacyjnej także na Bałkanach. Jej działacze, kierując swoją uwagę w tę stronę, mieli nadzieję nie tylko na uzyskanie wpływów wśród tamtejszej emigracji, pochodzącej głównie z Ukrainy Naddnieprzańskiej, lecz także szukali sposobności do wznowienia akcji propagandowej na terenie Ukrainy sowieckiej.

W dniu 17 czerwca 1933 r. Jarosław Baranowski, 27-letni, świeżo mianowany członek *Prowidu* (Zarządu) Ukraińskich Nacjonalistów (PUN), rozpoczął w Wiedniu podróż do Zagrzebia, Sofii, Warny, Bukaresztu i Czerniowiec. Celem wyjazdu była diagnoza stanu tamtejszej emigracji ukraińskiej i przedstawienie perspektyw rozwoju ruchu nacjonalistycznego w Jugosławii, Bułgarii oraz Rumunii. Baranowski podróżował *incognito*, jako nowy prezes Centralnego Związku Studentów Ukraińskich (CESUS), dzięki czemu miał nadzieję lepiej poznać stosunek emigracji do nacjonalistów. Misja zakończyła się po ponad trzech tygodniach, 10 lipca. Liczący 26 stron raport z podróży został sporządzony w formie listu napisanego do Omelana Senyka, prawej ręki Konowalca, prawdopodobnie na polecenie tego ostatniego.

Celem niniejszego artykułu jest uzupełnienie wiedzy na temat aktywności OUN na Bałkanach w latach 1929–1933 na podstawie raportu z podróży inspekcyjnej Baranowskiego³. Dzięki sprawozdaniu możliwe jest ogólne nakreślenie relacji pomiędzy OUN a pozostałymi grupami emigracyjnymi i sytuacji społeczno-politycznej Ukraińców w Jugosławii, Bułgarii i Rumunii. Istotna jest również odpowiedź na pytanie, czy nacjonalistom ukraińskim udało się zdobyć wystarczające wpływy na tym obszarze, aby móc odgrywać ważną rolę wśród tamtejszej emigracji. Raport Baranowskiego jest jednym z nielicznych dokumentów, z których ówcześni członkowie OUN czerpali wiedzę na temat sytuacji na Bałkanach. Interesujące jest więc, jakie informacje przekazał on swoim współpracownikom. Wybór ram chronologicznych artykułu jest związany z jednej strony z powstaniem OUN na przełomie stycznia i lutego 1929 r., podczas I Kongresu Ukraińskich Nacjonalistów, a z drugiej – z terminem odbycia inspekcji w 1933 r. W raporcie znajdują się również informacje dotyczące Austrii, jednak ze względu na specyfikę tego kraju, różną od państw bałkańskich, autorka skupia się wyłącznie na Jugosławii, Bułgarii oraz Rumunii.

Podstawę źródłową stanowi sam raport, który znajduje się w tzw. Archiwum Senyka, odnalezionym przez autorkę w zespole (fondzie) Sądu Apelacyjnego we Lwowie, w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy w tym mieście⁴.

³ W raporcie wprawdzie nie ma informacji, że to Baranowski odbył podróż, jednak wskazują na to inne źródła; zob. np. Є. Оनाцький, *У вічному місті: записки українського журналіста*, т. 3: Рік 1933, Торонто 1985, с. 300.

⁴ Jest to zbiór dokumentów składający się z ok. 700 załączników, w przeważającej części korespondencji wymienianej pomiędzy najważniejszymi działaczami OUN w latach 1929–1934. Należy zaznaczyć, że nie jest to oryginał Archiwum Senyka, przechwyconego w Pradze dzięki współpracy wywiadu polskiego i czechosłowackiego,

Sprawozdanie jest jedynie skróconym opisem przedstawionym przez Baranowskiego, dlatego konieczne jest uzupełnienie go o inne materiały źródłowe oraz opracowania. W przypadku ekspansji OUN w kierunku Bułgarii autorka mogła posłużyć się pozostałą korespondencją wchodzącą w skład Archiwum Senyka, gdyż temat ten był szeroko dyskutowany w ścisłym *Prowidzie* Ukraińskich Nacjonalistów. O ile w polskiej historiografii kwestia działalności OUN na Bałkanach w latach trzydziestych nie była dotychczas przedmiotem odrębnych badań, o tyle w nauce ukraińskiej pojawiło się na ten temat kilka artykułów⁵. W ostatnich latach coraz większym zainteresowaniem cieszy się przede wszystkim kwestia funkcjonowania Ukraińców w Jugosławii. W tym kontekście warta uwagi jest dwutomowa publikacja zbiorowa pod redakcją Sławko Burdy i Bohdana Hraluka⁶.

KILKA SŁÓW O JAROSŁAWIE BARANOWSKIM

Jarosław Baranowskyj urodził się w 1906 r. we wsi Temerowce (powiat stanisławowski). Studiował prawo na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Jeszcze podczas nauki w gimnazjum wstąpił do Płasta (ukraińskiego harcerstwa) i za jego pośrednictwem wszedł w skład UWO. Dołączył do „latającej brygady” pod dowództwem Juliana Hołowinśkiego, której celem była organizacja akcji ekspropriacyjnych. W wyniku procesu sądowego za napad na pocztę we Lwowie w 1926 r. został skazany, podobnie jak jego brat Roman, na trzy lata więzienia, jednak z powodu złego stanu zdrowia obaj zostali uwolnieni już po roku. Jarosław zajął miejsce w referacie propagandy UWO; zajmował się m.in. kolportażem nacjonalistycznych czasopism. Podczas masowych aresztowań po napadzie na Targi Wschodnie we Lwowie w 1929 r. wyjechał do Czechosłowacji, gdzie ukończył studia prawnicze na Uniwersytecie Karola w Pradze⁷. Tam poznał Konowalca, który zaproponował mu udział w I Kongresie Ukraińskich Nacjonalistów. W lutym 1933 r. został prezesem wspomnianej organizacji studenckiej CESUS, co zwięźczyło proces podporządkowywania jej nacjonalistom⁸. Od 1933 r. był sekretarzem PUN⁹, stając się tym samym jednym z najbliższych współpracowników Konowalca. Do jego głównych zadań należała m.in.

a jedynie kopia przetłumaczona na język polski na potrzeby procesu sądowego w sprawie zabójstwa Bronisława Pierackiego na przełomie lat 1935 i 1936; więcej na ten temat zob. M. Gibiec, *Senyka's Archive and its significance for studies on the behind-the-scenes picture of the Organisation of Ukrainian Nationalists. New research perspectives in the light of discovered correspondence*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2019, vol. 54, no. 3 (Special Issue), s. 109–126.

⁵ Zob. m.in. В. Власенко, Радикально-націоналістичне середовище міжвоєнної української еміграції в Південно-Східній Європі, „Сумська старовина” 2016, ч. 49; В. Власенко, О. Сапсай, *До Історії ОУН в Румунії. (За матеріалами архівно-слідчої справи Г. Порохівського)*, „Сумська Старовина” 2015, ч. 47; М. Мандрик, *Український націоналістичний рух 1920–30-х рр. на північній Буковині у світлі румунських архівних документів*, „Український визвольний рух” 2004, ч. 3.

⁶ *Українці Хорватії. Матеріали і документи*, упор. С. Бурда, Б. Гралуко, Загреб 2002.

⁷ З. Книш, *Ярослав Барановський*, Париж 1990, с. 9.

⁸ М. Антонович, *Нарис історії Центрального Союзу Українського Студентства (1921–1945)*, Мюнхен 1976, с. 38.

⁹ Według Zinowija Knysza od 1935 r., ponieważ do tego czasu rolę tę pełnił Wołodumyr Martyneć; З. Книш, *Ярослав Барановський...*, с. 14–15.

łączność pomiędzy *Prowidem* Ukraińskich Nacjonalistów a „bazą” – strukturami OUN znajdującymi się na terenie II Rzeczypospolitej. Nadzorował nielegalne przekraczanie granicy i transport literatury oraz materiałów propagandowych. To on organizował ucieczkę Hryhorija Maciejki do Czechosłowacji po zabójstwie ministra Bronisława Pierackiego w 1934 r. Po aresztowaniach przeprowadzonych przez władze czechosłowackie jesienią tego roku emigrował do Wiednia. Ożenił się z Anną Czemeryńską (zwaną powszechnie Nusią), członkinią UW i OUN. Po ucieczce Stepana Bandery z więzienia w 1939 r. Baranowskiy został posądzony o współpracę z polskimi władzami i Krajowa Egzekutywa OUN domagała się jego wydalenia z organizacji (wraz z Omelanem Senykiem i Mykołą Sciborskim). Jednak Andrij Melnyk, który zastąpił Konowalca w 1938 r. na stanowisku *prowidnyka* OUN, nie wyraził na to zgody. Historyk i ówczesny członek OUN Zinowij Knysz zasugerował, że było to jednym z powodów ostatecznego rozłamu¹⁰. Baranowskiy odszedł z organizacji w 1940 r. i wraz z żoną udał się do Krakowa, a następnie do Lwowa. Zginął 11 maja 1943 r. zastrzelony na ulicy we Lwowie przez nieznanego sprawcę¹¹.

KRÓLESTWO JUGOSŁAWII – NAJWIĘKSZE SKUPISKO EMIGRACJI UKRAIŃSKIEJ NA BAŁKANACH

Według sprawozdania Baranowskiego w Królestwie Jugosławii w 1933 r. miało przebywać ok. 45 tys. Ukraińców, przeważnie „Małorosjan”¹². Obecnie szacuje się, że mogło być to 30–40 tys. osób, jednak określenie rzeczywistej liczby właściwie nie jest możliwe ze względu na fakt, że wszyscy imigranci z terenów Imperium Rosyjskiego, a następnie Ukrainy sowieckiej byli przez miejscowe władze klasyfikowani jako Rosjanie¹³. Z przyczyn finansowych oraz logistycznych OUN nie wysłała do Jugosławii na stałe swojego zaufanego przedstawiciela, lecz opierała się na Ukraińcach przebywających na miejscu. Pierwszym sekretarzem OUN na tym obszarze został Hryhorij Kałużnyj, Naddnieprzaniec, który służył w armii Denikina. Nie wywiązywał się jednak ze swoich obowiązków i po nim funkcję tę objął dr Hryhorij Szewczyk, adwokat pochodzący z Galicji. Według Baranowskiego był to „człowiek uczciwy i dobry, jednakże z długim językiem i ulegający wpływowi”¹⁴. Szewczyk jednocześnie stał na czele Związku Organizacji Ukraińskich w Królestwie Jugosławii¹⁵.

¹⁰ З. Книш, *Розбрат. Спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940–1941 роках*, Торонто, б.р., с. 32; Д. Веденеєв, *Меч і тризуб. Нотатки до історії Служби безпеки Організації Українських Націоналістів*, „З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ” 1998, ч. 1/2 (6/7), с. 12.

¹¹ П. Мірчук, *Нарис історії Організації Українських націоналістів*, т. I: 1920–1939, ред. С. Ленкавський, Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк 1968, с. 623.

¹² ЦДАУЛ, ф. 151, оп. 1а, спр. 50436, [Archiwum Senyka], Zał. 201, Sprawozdanie z podróży Wiedeń–Graz–Sofia–Warna–Bukareszt–Czerniowce, 17 VI – 10 VIII 1933 r., арк. 713.

¹³ В. Козлітін, *Українські громадські організації в Югославії (20–30-ті роки XX століття)* [w:] *Українци Хорватії...*, с. 31.

¹⁴ ЦДАУЛ, ф. 151, оп. 1а, спр. 50436, [Archiwum Senyka], Zał. 201, Sprawozdanie z podróży Wiedeń–Graz–Sofia–Warna–Bukareszt–Czerniowce, 17 VI – 10 VIII 1933 r., арк. 712.

¹⁵ В. Козлітін, *Українські громадські організації...*, с. 31.

Działalność oddziałów OUN w Jugosławii była znikoma. Mychajło Stepczyszyn, student zajmujący się kolportażem „Rozbudowy Nacji” („Розбудова Нації”), wiodącego czasopisma organizacji, przyznawał, że nie widzi sensu zakładania oddziału nawet w Zagrzebiu. Z kolei Wasyl Wojtaniwski, tamtejszy urzędnik i działacz społeczny – odwrotnie – przekonywał o konieczności pracy OUN w tym kraju i deklarował chęć objęcia kierownictwa. Poza pracą zawodową Wojtaniwski był prezesem „Proświty” oraz ukraińsko-chorwackiego towarzystwa „Przyjaciół Ukraińców”¹⁶. Według niego Chorwaci i Słowacy podtrzymywali instytucje ukraińskie finansowo¹⁷, a także wspierali poszczególne osoby znajdujące się w trudnej sytuacji materialnej. Na położenie Ukraińców wpływ miał także konflikt pomiędzy Serbami i Chorwatami: „Nieprzychylnie jednak zapatrują się [Chorwaci] na to, jakby Ukraińcy w jakikolwiek sposób chcą pracować z Serbami (wstąpienie ukr. Płastu do jugosłowiańskiego, w rzeczywistości serbskiego). Serbowie uważają nas za szkodników Słowian, nawet wyrzucili »Proświtę«¹⁸ z »Powinarskiego Domu«, gdzie wszystkie słowiańskie towarzystwa mają swoje lokale. Wymagają również od Ukraińców współżycia z Polakami... Serbowie są na wskroś polonofilami i rusofilami; Chorwaci są ukrajinofilami, a nawet pochodzenie swoje wyprowadzają od Ukraińców”¹⁹.

Ponadto Wojtaniwski namawiał, aby miejscowy Płast nie wstępował do jugosłowiańskiego skautingu, ponieważ tym samym zrazi do siebie Chorwatów. Oprócz wspomnianego Stepczyszyna, Baranowski nie widział potencjału w tamtejszych studentach, którzy w innych państwach europejskich stanowili znaczącą podporę dla rozwoju nacjonalizmu ukraińskiego. Podczas pobytu w Jugosławii Baranowski spotkał ponadto chorwackiego posła (nie ujawnił jego nazwiska). Miał on być bardzo dobrze zorientowany w sprawach ukraińskich. Według autora relacji „Chorwaci dużo korzystają z pomocy Macedończyków. Bardzo chętnie otrzymywałyby materiały o Ukrainie, chce nawet pisać jakieś studia o spokrewnieniu. Jest wielkim rasistą, twierdzi, że Ukraińcy pochodzą rasowo z tego samego pnia co Chorwaci”²⁰.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na relacje pomiędzy nacjonalistami ukraińskimi i chorwackimi²¹. Utworzenie Chorwackiego Ruchu Rewolucyjnego (ustaszcy)

¹⁶ Wasyl Wojtaniwski po powstaniu państwa chorwackiego w 1941 r. został kierownikiem Przedstawicielstwa Ukraińskiego w Chorwacji; Е. Мацял, *України в Югославії* [в:] *На зов Києва. Український націоналізм у II світовій війні*, ред. К. Мельник, Торонто–Нью-Йорк 1985, с. 325.

¹⁷ ЦДДАУЛ, ф. 151, оп. 1а, спр. 50436, [Archiwum Senyka], Zał. 201, Sprawozdanie z podróży Wiedeń–Graz–Sofia–Warna–Bukareszt–Czerniowce, 17 VI – 10 VIII 1933 r., арк. 713.

¹⁸ „Proświta” powstała już w 1921 r. i była pierwszą organizacją ukraińską w Jugosławii; *України на чужині. З життя у був. Югославії*, „Український Вісник”, 17 maja 1942 r., с. 14.

¹⁹ ЦДДАУЛ, ф. 151, оп. 1а, спр. 50436, [Archiwum Senyka], Zał. 201, Sprawozdanie z podróży Wiedeń–Graz–Sofia–Warna–Bukareszt–Czerniowce, 17 VI – 10 VIII 1933 r., арк. 713.

²⁰ *Ibidem*, арк. 722.

²¹ Ustasze (Chorwacki Ruch Rewolucyjny, Ustaša – Hrvatski revolucionarni pokret) – ruch skrajnie nacjonalistyczny, powstał w styczniu 1929 r., jego założycielem był Ante Pavelić, adwokat, członek Chorwackiej Partii Prawa. Obecnie, nie bez przyczyny, coraz częściej zestawia się działalność ustaszcy z OUN, zauważając liczne podobieństwa, jednak istniały także znaczące różnice między obiema grupami, obejmujące m.in. stosunek do religii, który wśród ustaszcy odgrywał bardzo dużą rolę; K. Szczepanik, J. Wilamowski, *Ustasze i separatyzm chorwacki. Przyczynek do badań nad chorwackim ruchem nacjonalistycznym*, „Przegląd Historyczny” 1983, z. 1, s. 75–95.

w 1929 r. zbiegło się w czasie z powołaniem OUN. W Niemczech, za pośrednictwem tamtejszego przedstawiciela OUN Rika Jarego, z Ante Pavelićem, przywódcą ustaszcy, zetknął się Mykoła Łebed²², który w 1934 r. został zaproszony do ich siedziby („folwarku”) we Włoszech, gdzie odbywały się ćwiczenia z bronią²³. Z kolei Andrij Fedyna, reprezentant OUN w Gdańsku, pisał, że dzięki współpracy z Ukraińcami Chorwaci drukowali w Wolnym Mieście gazetę „Hrvatska Država”. Ponadto Fedyna znał dobrze Slavka Kvaternika, który po powstaniu Niepodległego Państwa Chorwackiego (Nezavisna Država Hrvatska, NDH) w 1941 r. został ministrem armii oraz głównodowodzącym Chorwackimi Siłami Zbrojnymi²⁴. Po zamordowaniu króla Jugosławii Aleksandra I przez ustaszcy w październiku 1934 r. we Włoszech internowano szkolących się tam chorwackich nacjonalistów i przewieziono ich na Wyspy Liparyjskie. Znalazło się na nich również kilku członków OUN, w tym Mychajło Kołodziński, późniejszy ideolog tej organizacji²⁵.

AKTYWNOŚĆ NA TERENIE BUŁGARII Z TRAGEDIĄ W TŁE

Najważniejszy przystanek w podróży Baranowskiego stanowiła Sofia. Mykoła Sciborskyj, referent organizacyjny w *Prowidzie* Ukraińskich Nacjonalistów, już od 1929 r. w sprawozdaniach z działalności PUN przesyłanych przez niego Konowalcowi wskazywał, że to Bułgaria stanowiła klucz do Ukrainy sowieckiej. Aby zbadać potencjał Bułgarii, inny członek PUN Łeonid Kostariw przebywał w niej przez miesiąc w czerwcu 1929 r. Jak relacjonował Baranowskyj, „ukraińska emigracja w Bułgarii składa się wyłącznie z Przydnieprzańców. Są to przeważnie Małorosjanie, dawni żołnierze armii Wrangla, więcej świadomy element UNR-owcy”²⁶. W Bułgarii sporą rolę odgrywali emigranci rosyjscy, którym miało udać się przekonać miejscowe władze, że Ukraińcy nie są dla nich „pożądanym elementem”. W rezultacie ci ostatni byli zwalniani z pracy, co prowadziło do ich pogłębiającego się zubożenia²⁷.

Oprócz tzw. uenerowców (zwolenników emigracyjnego rządu Ukraińskiej Republiki Ludowej) w Bułgarii dosyć silną pozycję miała grupa skupiona wokół płk. Iwana

²² G. Rossoliński-Liebe, *Bandera. Faszizm, ludobójstwo, kult. Życie i mit ukraińskiego nacjonalisty*, Warszawa 2018, s. 114.

²³ В. Ковальчук, *Організація Українських Націоналістів та Усташська хорватська революційна організація. Спроба порівняльного аналізу*, https://shron1.chtyvo.org.ua/Kovalchuk_Volodymyr/Orhanizatsiia_Ukrainskykh_Natsionalistiv_ta_Ustashska_khorvatska_revoliutsiina_orhanizatsiia.pdf, dostęp 12 VI 2020 r.; F. Golczewski, *Deutsche und Ukrainer 1918–1939*, Paderborn 2010, s. 580–581.

²⁴ Slavko Kvaternik (1878–1947) – chorwacki działacz polityczny, jeden z przywódców ruchu ustaszcy, minister armii i naczelny dowódca Chorwackich Sił Zbrojnych podczas II wojny światowej; został rozstrzelany po procesie przez władze jugosłowiańskie.

²⁵ G. Motyka, *Wołyń '43*, Kraków 2016, s. 162.

²⁶ ЦДІАУЛ, ф. 151, оп. 1а, спр. 50436, [Archiwum Senyka], Zał. 201, Sprawozdanie z podróży Wiedeń–Graz–Sofia–Warna–Bukareszt–Czerniowce, 17 VI – 10 VIII 1933 r., арк. 714.

²⁷ А. Жив'юк, *Між ендеками й більшовиками: Микола Ніцкевич в українському націоналістичному русі 1920–1940-х рр.*, „3 архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ” 2010, ч. 2, с. 229.

Poławca-Ostrianicy²⁸. Jego zwolennik płk Orłow wydawał czasopismo „Na Storożi” („На Сторожі”), co nie przeszkadzało mu w popieraniu taktyki działań Konowalca. Dawało to nacjonalistom nadzieję na zbliżenie obu grup i przejęcie wpływów wśród emigracji ukraińskiej, wypracowanych przez tzw. ostriańców. Sprawa ta jest o tyle interesująca, że z gazetą związany był także F. Żerebko, który wspólnie z Poławcem-Ostrianicą prowadził w Monachium rozmowy z Karlem Motzem, naczelnikiem departamentu wschodniego w Urzędzie Spraw Zagranicznych NSDAP. Wracając do Sofii, Żerebko spotkał się w Wiedniu ze Sciborskim, któremu przekazał, że według Motza Konowalec ma znaczenie lokalne „i tylko z punktu widzenia akcji przeciwpolskiej – zasługuje na uwagę”²⁹, a nie w sprawie Ukrainy sowieckiej. Po rozmowach w Monachium Poławiec-Ostrianica polecił, aby ogólną współpracę z nacjonalistami ograniczyć do minimum i starać się przyciągnąć wyłącznie ich najlepszych ludzi. Miały mu w tym pomóc konflikty wewnątrz OUN, wynikające z pochodzenia jej poszczególnych członków z Galicji lub Ukrainy Naddnieprzańskiej³⁰.

W sierpniu 1931 r. Sciborski przyjechał do Bułgarii, gdzie spotykał się z ukraińskimi emigrantami m.in. w Sofii, Warnie i Płowdiwie. O ile w dwóch pierwszych miastach jego wykłady spotkały się z pozytywnym przyjęciem³¹, o tyle w trzecim nie udało mu się wystąpić. Silne wpływy mieli tam działacze UNR, którzy z zaniepokojeniem obserwowali mobilizację OUN³². Także najważniejsza organizacja emigrantów ukraińskich w Bułgarii, Ukraińska Hromada, znajdowała się pod wpływem zwolenników Petlury³³. Po powrocie Sciborski podtrzymywał swoje zdanie na temat korzyści wynikających z pracy w Bułgarii i widział nawet możliwość przeniesienia tam druku „Nezależnisti” („Незалежність”), a w przyszłości czołowych czasopism OUN: „Rozbudowy Nacji” oraz „Surmy” („Сурма”). Było to związane nie tylko z chęcią zbliżenia się do Ukrainy sowieckiej i prowadzenia propagandy z Bułgarii przez Odessę, lecz także miało na celu poczynienie oszczędności. Najważniejszym powodem była jednak niepewność położenia Ukraińców w ich największym ośrodku emigracyjnym – Czechosłowacji. Nacjoniści przygotowywali się na możliwą konieczność szybkiego przeniesienia swoich wydawnictw w inne miejsce i jedną z propozycji stanowiła właśnie Bułgaria³⁴. Chcąc zbadać organizacyjne i techniczne aspekty takich przenosin, Sciborski planował wysłać do Sofii Pawła Kaszynskiego³⁵. Ponadto wiosną 1932 r. proponował, aby w Bułgarii stworzyć

²⁸ Iwan Poławec-Ostrianica (1890–1957) – ukraiński wojskowy, ataman Wolnego Kozactwa oraz przywódca Ukraińskiego Wolnego Kozactwa; po zabójstwie Symona Petlury ogłosił się jego następcą.

²⁹ AAN, MSW, sygn. 1040, Komunikat Informacyjny nr 24, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Wydział Narodowościowy, Warszawa 22 VI 1932 r., k. 59.

³⁰ *Ibidem*, k. 58–59.

³¹ *З листа полковника Б. Недолі-Цибільського В. Сальському про реакцію Української громади у Варні на перебування в цьому місті члена Проводу ОУН М. Сціборського, 30 IX 1931* [в:] *Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали*, Київ 2008, s. 442.

³² В. Власенко, *Радикально-націоналістичне середовище...*, s. 27.

³³ AAN, MSW, sygn. 1040, Komunikat Informacyjny nr 77, 19 II 1932 r., k. 15.

³⁴ *Ibidem*, k. 2.

³⁵ Архів Організації Українських Націоналістів (АОУН), ф. 1 оп. 1, спр. 63, Обіжник Проводу Українських Націоналістів, 8 X 1931 r., арк. 19–20.

sieć dystrybutorów i współpracowników czasopisma „Незалежність” wychodzącego w Paryżu³⁶. Sugerował także, aby kierownik Ukraińskiego Stowarzyszenia Kulturalnego (Українське культурне об'єднання, UKO) Iwan Orłow został sekretarzem OUN, co ostatecznie nie doszło do skutku. Pierwszym sekretarzem oddziału OUN w Bułgarii mianowany został Iwan Korszun³⁷. Podczas narady odbytej w Genewie w połowie kwietnia 1930 r., w której uczestniczyli: Konowalec, Sciborski, sędzia OUN Makar Kusznir oraz przedstawiciel OUN we Francji Ołeksa Bojkiw, relacjonowano, że po niespełna roku udało mu się zgromadzić już ok. 30 osób. Korszun proponował założenie w Sofii czytelnicy, w której mogłaby spotykać się emigracja, aby jednoczyć się wokół wydarzeń kulturalnych, prowadzić szkolenia oraz wykłady. Jej prowadzenie wymagałoby przesyłania ok. 60 koron czechosłowackich (kcz) miesięcznie³⁸. Jednak w związku z poważnym kryzysem finansowym OUN Konowalec za pośrednictwem Bojkiwa przekazał Sciborskiemu, że nie można wypłacić nawet „jednorazowej zapomogi na założenie na bułgarskim terenie czytelnicy”³⁹. Doprowadziło to do nieporozumienia w PUN, przede wszystkim pomiędzy Sciborskim i Konowalcem. Przywódca OUN nie podzielał optymizmu referenta organizacyjnego wobec działań w Bułgarii, szczególnie w sytuacji ogromnych problemów finansowych związanych z wielkim kryzysem gospodarczym. Istotną rolę odgrywała kwestia pochodzenia – Konowalec pochodził z Galicji, a Sciborski z Ukrainy Naddnieprzańskiej, co przekładało się na większy dystans tego pierwszego wobec szerszych działań na terenie Bułgarii. Sciborski proponował wysłanie do Sofii młodego członka OUN w Czechosłowacji Iwana Szymańskiego⁴⁰. Konowalec nie wierzył jednak w sukces tak niedoświadczonej osoby. W międzyczasie za jego pośrednictwem podjęto próbę wysłania do Bułgarii bardziej wyrobionego Kaszynskiego jako organizatora ukraińskiej emigracji, jednak w Wiedniu odmówiono mu wizy⁴¹. Na konferencji, która odbyła się w grudniu 1931 [1931 r.] r., postanowiono więc: „Przyjęto do wiadomości sprawozdanie Org-renta w sprawie przeprowadzonego już przez niego przygotowania przeniesienia grupy »Niezależności« do Sofii. Do czasu przyjazdu do Sofii p. Kaszynskiego zajmie się sprawą druku »Niezależności« p. Szymański. [...] Gdyby eksperyment z »Niezależnością« zakończył się powodzeniem, postanowiono w następstwie tego przenieść do Sofii również drukowanie W[ojskowych]-kursów jako też po odpowiednim przygotowaniu drukowanie RN [»Rozbudowy Nacji«]. Zgodzono się

³⁶ *Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів*, т. 2, ч. 1: *Листування Є. Коновальця з Д. Адрієвським. 1931–1934*, упор. Ю. Черченко, Київ 2010, с. 135.

³⁷ *Ibidem*, т. 1: *1927–1930*, Київ 2005, уп. Ю. Черченко, О. Кучерук, Київ 2005, с. 195; В. Власенко, *Радикально-націоналістичне середовище...*, с. 25.

³⁸ *Документи і матеріали...*, т. 1: *1927–1930*, с. 290–291.

³⁹ ЦДДАУЛ, ф. 151, оп. 1а, спр. 5043а, [Archiwum Senyka], Zał. 15, List od Jewhena Konowalca do Ołeksy Bojkiwa, 27 XI 1931 r., арк. 147.

⁴⁰ Iwan Szymański urodził się 1 listopada 1908 r. na terenie województwa tarnopolskiego i ukończył gimnazjum w Tarnopolu. Jako uczeń był członkiem Płasta oraz współpracownikiem referatu szkoleniowego Krajowej Komendy UW; w 1930 r. rozpoczął studia filozoficzne w Niemczech i kontynuował tam swoją pracę dla OUN; *Іван Шиманський, „Розбудова Нації” 1933*, ч. 5–6, с. 154.

⁴¹ Národní archiv, inv.č. 93, karton 12, Všeobecná korespondence sekretariátu Organizace ukrajinských nacionalistů v ČSR, List do Pułkownika [Jewhena Konowalca], 13 I 1932 r., k. 83.

wreszcie na to, iż teren bułgarski z uwagi na plan skoncentrowania tam druku większości wydawnictw PUN oraz możliwości nawiązania kontaktu z Wielką Ukrainą właśnie z tego terenu, nabiera dla OUN coraz większego znaczenia⁴².

Szymanskiy został wysłany do Bułgarii z poleceniem objęcia funkcji sekretarza OUN jeszcze pod koniec 1931 r. Wyjechał na zaproszenie wspomnianego już Korszuna z oddziału OUN w Sofii, który miał pomóc mu uzyskać tam pracę, ponieważ Konowalec nie zgodził się na wypłacanie mu stałej pensji. Sciborskiy pisał: „Przed wyjazdem Szymanskiiego ja wyraźnie mówiłem, że materialnych zobowiązań w stosunku do niego OUN nie przyjmuje. Za to jednakże, że dopomagamy mu wyjechać, on obowiązany będzie pracować tam dla OUN. Zresztą Szymanskiy, z właściwą mu ideowością i ofiarnością, sam oświadczył swoją gotowość wszelkie siły i czas wolny od pracy, dla zarobienia środków na życie, oddawać OUN⁴³.”

Jednak w momencie jego przyjazdu do Bułgarii miejscowy rząd tymczasowo odebrał obcokrajowcom prawo do pracy. Chcąc legalnie pozostać w tym kraju, Szymanskiy planował pójść na studia, jednak Konowalec odmówił pokrycia kosztów wpisowego. Sciborskiy wnioskował więc o zapewnienie comiesięcznej zapomogi Szymanskiemu. Prosił w tej sprawie referenta finansowego Omelana Senyka: „Mam jeszcze tę sakramentalną sprawę z Szymanskiim. Aż do połowy miesiąca nie były mu wysłane pieniądze z Ż. [prawdopodobnie chodzi o Genewę, siedzibę Konowalca – M.G.] i on przysłał rozpaczliwy list, w którym pisał, że głoduje itd. Zawiadomiłem o tym pułkownika i wysunąłem równocześnie kwestię wysyłania Sz. dodatkowych 100 kcz miesięcznie⁴⁴.”

Wobec zignorowania prośby przez Konowalca Sciborskiy pisał ponownie do Senyka: „Obecnie akcja wśród naddnieprzańskich jest niezbędna, chociażby na emigracji, ponieważ całkowicie zleziemy na ZUZ [ziemie zachodnioukraińskie]. [...] Irytującym jest, że takie zawracanie głowy wytwarza się dookoła parszywych 100 kcz... Pobyt Sz[ymanskiiego] w Bułgarii, dopóki nie wykona on moich zadań na tamtym terenie, jest konieczny, do tego ustosunkowuję się zasadniczo i bezkompromisowo, i wymagam, żeby moje żądania były wykonane. Jeżeli nie, to niech diabli wezmą tę Bułgarię i wszystko razem⁴⁵.”

Mimo tych problemów już w styczniu 1932 r. w Sofii zaczęła wychodzić „Nezależnist⁴⁶”, a w lutym na bazie Ukraińskiego Towarzystwa Kulturalno-Oświatowego im. Tarasa Szewczenki w Warnie powstał oddział OUN. Szymanskiemu udało się także rozbudować koła grupujące zwolenników tej organizacji i rozszerzyć grupę odbiorców „Rozbudowy Nacji⁴⁷”. Zauważał jednak, że praca wśród emigracji ukraińskiej w Bułgarii jest bardzo trudna, ponieważ brakuje tam elit politycznych, takich jak choćby

⁴² ЦДДАУЛ, ф. 151, оп. 1а, спр. 50436, [Archiwum Senyka], Zał. 171, Okólnik przyjęty na konferencji z 6 XII 1931 r., 13 XII 1931 r., apk. 4.

⁴³ *Ibidem*, Zał. 114, List Orgańskiego [Mykoły Sciborskiego] do Pułkownika [Jewhena Konowalca], apk. 486–488.

⁴⁴ *Ibidem*, Zał. 105, List Mykoły Sciborskiego do Kanclerza [Omelana Senyka], b.d., apk. 428–430.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ Jednak już po kilku miesiącach uznano, że koszty wydawania „Nezależnisti” w Sofii oraz w Wiedniu są niemal identyczne, stąd miejsce wydania gazety przeniesiono do Austrii; АОУН, ф. 1 оп. 3, спр. 5, List Pułkownika [Jewhena Konowalca] do nieznanego adresata, apk. 42.

⁴⁷ В. Власенко, *Радикально-націоналістичне середовище...*, с. 27–28; *Документи і матеріали...*, т. 2, ч. 1, с. 210.

w Czechosłowacji⁴⁸. Także kłopoty finansowe wysłannika zakończyły się pomyślnie – w sierpniu 1932 r. Konowalec wreszcie się ugiął i wysłał Szymañskiemu 100 kcz zapomogi. Ta kwota miała być przesyłana co miesiąc⁴⁹.

Jednak próba ulokowania przedstawiciela OUN w Bułgarii miała tragiczny finał. Na początku kwietnia 1933 r. Szymañskij popełnił samobójstwo przez powieszenie⁵⁰. W historiografii ukraińskiej przyjmuje się, że stało się to z nieznanych przyczyn⁵¹, bądź powtarza się wersję Petra Mirczuka, który uważał, że mężczyzna popełnił samobójstwo, ponieważ przytłoczyła go wiadomość o represjach wobec jego rodziny ze strony Polaków⁵². 15 maja 1933 r. Sciborski, jako referent organizacyjny, wysłał do wszystkich sekretarzy terenów i oddziałów OUN okólnik w sprawie samobójstwa Szymañskiego. To tam po raz pierwszy ukazała się informacja, że powodem śmierci były tragiczne wieści, jakie otrzymał w liście od rodziny. Jak jednak pisał Sciborski, list ten Szymañskij zniszczył, dlatego nie wiadomo, jaka była jego treść⁵³. Mirczuk zapewne dodał od siebie, że musiało chodzić o represje ze strony Polaków. Sprawę nieco rozjaśnił w swoim raporcie Baranowski: „Przed moim odjazdem przyszedł jednak do mnie Kryworuczka i powiedział, że on może powiedzieć mi o śmierci Szymañskiego, lecz jako o »tajemnicy organizacyjnej«. Kilka razy otrzymywał on [Szymañskij] listy z zarzutami pijaństwa. To go bardzo bolało, bo wiedział on, że to jest czyjaś intryga. Kiedy jego tłumaczenia się nic nie pomogły i znowu otrzymał list z zarzutami, powiedział Kryworuczce, z którym mieszkał, że Organizacja nie ma do niego zaufania i dlatego nie ma on po co żyć i popełni samobójstwo. Kryworuczka odradzał mu to i radził napisać jeszcze raz list, a cały oddział podpisze go... Po kilku dniach wyczytano w gazecie, że w lesie znaleziono trupa. To był Szymañski”⁵⁴.

Jak wynika z rozpaczliwych listów pisanych przez Szymañskiego do Sciborskiego, jednym z powodów jego samobójstwa mogła być także tragiczna sytuacja życiowa i brak pracy. Inne światło rzucają na śmierć wysłannika Rosjanie, którzy uważali, że popełnił on samobójstwo, gdyż był podejrzewany przez członków OUN o kontakty z Fiodorem Raskolnikowem, wówczas sowieckim przedstawicielem w Estonii, a od 1934 r. w Bułgarii⁵⁵. Z kolei Sciborski w zawiadomieniu o śmierci Szymañskiego prostował tę informację, zwracając uwagę, że w Bułgarii pojawiła się osoba o takim nazwisku, która rzekomo uciekła z Wysp Sołowieckich, gdzie była więziona za akcję nacjonalistyczną. Według informacji PUN osoba ta była agentem Służby Zagranicznej GPU⁵⁶.

⁴⁸ М. Мандрик, *Український націоналізм: становлення у міжвоєнну добу*, Київ 2006, s. 293.

⁴⁹ ЦДДАУЛ, ф. 151, оп. 1а, спр. 50436, [Archiwum Senyka], Poz. 278, [krótka notatka o odebraniu 100 kcz], 30 VIII 1932 r., арк. 509.

⁵⁰ Ю. Артюшенко, *Події і люди на моєму шляху боротьби за державу 1917–1966*, Чикаго 1966, с. 109.

⁵¹ Zob. В. Власенко, *Радикально-націоналістичне середовище...*

⁵² П. Мірчук, *Нарис історії...*, с. 846.

⁵³ З. Книш, *З таємних документів польської окупації Західньої України*, Торонто 1983, с. 68.

⁵⁴ ЦДДАУЛ, ф. 151, оп. 1а, спр. 50436, [Archiwum Senyka], Zał. 201, Sprawozdanie z podróży Wiedeń–Graz–Sofia–Warna–Bukareszt–Czerniowce, 17 VI – 10 VIII 1933 r., арк. 764–785.

⁵⁵ AAN, Polacy na Ziemiach Wschodnich RP, sygn. 2234, Doniesienia agentów "Ukr" i "St" o działalności Organizacji Nacjonalistów Ukraińskich (OUN), 1935-1936, k. 59.

⁵⁶ З. Книш, *З таємних документів...*, с. 69.

W pierwszej połowie 1933 r. Oddział OUN w Bułgarii składał się z zaledwie czterech osób, niewyrobionych politycznie: „Żyją z dnia na dzień i chociaż wszyscy inteligentni, jeden z ukończoną filozofią, robią brudną robotę, jak rżnięcie drzewa, brukowanie ulic i temu podobne. [...] Brak między nimi osoby z szerszym horyzontem, żeby pracę w Bułgarii postawić na szerszej płaszczyźnie. Szymański zrobił dużo, jego pracę widać na każdym kroku”⁵⁷.

Ukraińskie Stowarzyszenie Kulturalne miało w 1933 r. 35 członków, planowano przyjąć piętnastu kolejnych. Ludzie ci nie byli nacjonalistami, ale popierali ich, co wydaje się dosyć logiczne. Słabo uświadomieni politycznie, popierali osoby dążące do odzyskania niepodległości przez Ukrainę i stąd byli podatni na wpływy OUN. Według Baranowskiego prezes UKO, płk Orłow wykonywał szkodliwą pracę i nie chciał nikogo przyjmować do organizacji, dlatego został zastąpiony przez Wołodymyra Kolisnyczenkę. UKO założyło czytelnię im. Szymańskiego. Z kolei Ukraińska Hromada skupiała głównie UNR-owców. Obie grupy były ze sobą skłócone. Kiedy Baranowski poszedł na kolację po wygłoszonym referacie, przedstawiciele obu środowisk wdali się w kłótnię. Prezes Hromady P. Skrypał miał się przyznać, że Hromada pobiera pieniądze z polskiego konsulatu⁵⁸. Baranowski dodawał: „Warto wspomnieć, że nasz przyjazd i nasze wystąpienie były wielką sensacją dla tamtejszej kolonii, bo nawet z prowincji ludzie pojeżdżali się, żeby popatrzeć się. Trzeba umieć tę masę wykorzystać dla naszej propagandy i w razie potrzeby mieć bazę i drogę [*sic!*]; zapewne chodziło o „drogę na” – M.G.] Ukrainę”⁵⁹. We wrześniu 1933 r. przybył do Bułgarii Mykoła Nickewycz jako nowy przedstawiciel OUN w tym kraju⁶⁰. W tym czasie UKO znajdowała się już pod całkowitym wpływem OUN i weszła w skład Europejskiej Federacji Organizacji Ukraińskich na Obczyźnie kierowanej przez Dmytra Andrijewskiego, referenta politycznego OUN⁶¹.

RUMUNIA JAKO WYŁĄCZNA STREFA WPŁYWÓW UNR

Ostatnim przystankiem w podróży Jarosława Baranowskiego była Rumunia, której położenie na granicy z Ukrainą sowiecką oraz znaczny odsetek ludności ukraińskiej⁶² decydowały o jej znacznym potencjale dla OUN. Emigracja ukraińska składała się tam przede wszystkim z byłych żołnierzy wojsk UNR. Jak pisał sprawozdawca, „to są resztki tych rozmaitych oddziałów, które przechodziły przez Dniestr w ostatnim okresie

⁵⁷ ЦДДАУЛ, ф. 151, оп. 1а, спр. 50436, [Archiwum Senyka], Zał. 201, Sprawozdanie z podróży Wiedeń–Graz–Sofia–Warna–Bukareszt–Czerniowce, 17 VI – 10 VIII 1933 r., арк. 714.

⁵⁸ *Ibidem*, арк. 716.

⁵⁹ *Ibidem*, арк. 717.

⁶⁰ А. Жив'юк, *Між ендеками й більшовиками...*, с. 229; Лист випускника Української господарської академії в Подєбрадах С. Овчаренка підполковнику В. Филоновичу про від'їзд до Болгарії емісара ОУН для ведення націоналістичної агітації серед української еміграції, 18 XII 1933 [в:] *Українська політична еміграція 1919–1945...*, с. 496; R. Wysocki, *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Geneza, struktura, program, ideologia*, Lublin 2003, s. 371.

⁶¹ *Документи і матеріали...*, т. 2, ч. 1, с. 432.

⁶² Według oficjalnych statystyk na terenie Rumunii miało żyć 791 tys. Ukraińców.

walk ukraińsko-bolszewickich⁶³. W porównaniu z innymi państwami miało się im żyć dobrze, a bezrobocie w tej grupie właściwie nie istniało. W Bukareszcie działał Komitet Centralny znajdujący się pod wpływem UNR, który zrzeszał ok. 2 tys. emigrantów, przede wszystkim rolników oraz robotników. Działacze związani z rządem UNR nie mieli żadnej konkurencji i reprezentowali całą emigrację⁶⁴. Baranowski relacjonował, że „panuje w tym kierunku wprost jakieś zamroczenie. Nawet Galicjanie i to ci, którzy zgłosili się do pracy w UWG, nie zdają sobie sprawy, o co chodzi⁶⁵. Wręcz przeciwnie, cieszyli się, że panuje pełna zgoda. Znamienne, że Baranowski relacjonował ten fakt z pewnym niedowierzaniem, a nawet naganą. Diagnozował, że jest to nie tylko związane z niskim uświadomieniem politycznym („politycznie niewyrobiony element, prostych żołnierzy i kilku inteligentów, patentowanych UNR-owców”), ale przede wszystkim brakiem starań ze strony pozostałych grup. W tym kontekście nie dziwił się, że kiedy Ołeksandr Szulhyn, przewodniczących Głównej Rady Emigracyjnej we Francji, odbywał podróż po ośrodkach emigracyjnych w Rumunii, tłumnie go witano i urządzano dla niego parady⁶⁶. W 1933 r. próbowali tam założyć swoją organizację także „hetmańcy”. W tym celu z Berlina przybył „młody Szemet⁶⁷”, jednak nie zdołał zdobyć popularności, tym bardziej że do opinii publicznej dochodziły informacje o ścisłej kooperacji tego ugrupowania z Rosją. Kluczową rolę wśród ukraińskiej diaspory odgrywał Dmytro Iwaszyna, znany jako Herodot⁶⁸, „kulturalny i wychowany człowiek, na którym spoczywała cała UNR-owska robota w Rumunii. Na rumuńskim terenie czuje się pewny siebie. Podtrzymuje stosunki z rumuńskimi kołami rządowymi i polskim konsulem⁶⁹. Mimo pozytywnej opinii o Konowalcu Herodot uważał, że „nie ma większych wrogów nad nacjonalistów, którzy wszędzie szerzą anarchię i dezorientację⁷⁰. Nie sądził, aby nacjonaści mogli podjąć jakiegokolwiek pozytywne działania. Jako przykład podawał sprawę Leonida Kostariwa, który jako członek *Prowidu* wystąpił przeciwko *prowidnykowi* OUN. Mimo że Iwaszyna szanował Konowalca i nie wierzył w plotki, które powiełał Kostariw, wspomniane wydarzenie ukazywało słabość tej organizacji.

Według Herodota Rumunia wspierała Ukraińców i była przychylnie nastawiona do istnienia państwa ukraińskiego, które mogłoby rozbić Rosję. Z tego względu jej władze miały godzić się na „ukrainizację” Besarabii: „Nie ma większych przyjaciół dla Ukrainy, jak Rumuni. Oni bezwarunkowo pomogą w budowaniu ukraińskiego państwa, gdyż leży w ich interesie, żeby nie istniała wielka Rosja. I obecnie Ukraińcy w Rumunii cieszą się

⁶³ ЦДДАУЛ, ф. 151, оп. 1а, спр. 50436, [Archiwum Senyka], Zał. 201, Sprawozdanie z podróży Wiedeń–Graz–Sofia–Warna–Bukareszt–Czerniowce, 17 VI – 10 VIII 1933 r., арк. 724.

⁶⁴ Zob. В. Власенко, О. Сапсай, *До Історії ОУН в Румунії...*, с. 55.

⁶⁵ ЦДДАУЛ, ф. 151, оп. 1а, спр. 50436, [Archiwum Senyka], Zał. 201, Sprawozdanie z podróży Wiedeń–Graz–Sofia–Warna–Bukareszt–Czerniowce, 17 VI – 10 VIII 1933 r., арк. 725.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ Prawdopodobnie chodzi o Bohdana Szemeta (1903–1992).

⁶⁸ Dmytro Iwaszyna (Herodot) (1892–1975) – działacz społeczny i wojskowy, poeta, dziennikarz; od 1921 r. mieszkał w Rumunii, gdzie działał jako przedstawiciel UNR na emigracji.

⁶⁹ ЦДДАУЛ, ф. 151, оп. 1а, спр. 50436, [Archiwum Senyka], Zał. 201, Sprawozdanie z podróży Wiedeń–Graz–Sofia–Warna–Bukareszt–Czerniowce, 17 VI – 10 VIII 1933 r., арк. 726.

⁷⁰ *Ibidem*.

z jak największej swobody. Rumuni nie tylko, że nie wtrącają się do ukraińskiej roboty, lecz jeszcze dopomagają ukrainizować Besarabię... Prawdziwa idylla⁷¹.

Twierdzenie to było dalekie od prawdy, na co w dalszej części sprawozdania zwraca uwagę sam Baranowskiy. Szczególnie na terenie Besarabii Rumunii dążyli do zminimalizowania wzrostu świadomości narodowej Ukraińców, chociażby poprzez ograniczenia w zakładaniu szkół z językiem ukraińskim⁷². Kolejną postacią odgrywającą ważną rolę wśród emigracji ukraińskiej w Rumunii był prezes wspomnianego już Komitetu Centralnego Trąbka – „kołtun i prymityw”⁷³. Oprócz tego był Porochiwskyj⁷⁴, który nie wtrącał się jednak w życie społeczne, aczkolwiek Ukraińcy uważali, że jest na służbie Sigurantă⁷⁵. Spośród osób niezwiązanych z obozem UNR Baranowskiy zwrócił uwagę przede wszystkim na dr. Wasyla Winohradnyka, asystenta przy Wyższej Szkole Weteranów. Wspierał on nacjonalistów, a w czasie swojej podróży po Europie w 1931 r., podczas której jako wysłannik szkoły wizytował laboratoria chemiczne, odwiedzał członków OUN w Berlinie i Paryżu. Wyjeżdżając z Bukaresztu, Baranowskiy wyznaczył Winohradnyka na łącznika pomiędzy Bułgarią a PUN. Ze stolicy udał się na zakończenie swojej podróży do Czerniowiec, jednak nie oceniał pozytywnie świadomości narodowej tamtejszych Ukraińców: „Ukraińcy na Bukowinie, którym za Austrii nie było dane przejść twardej szkoły życia, jak innym, którzy przebywali pod zaborami, nie zdążyli dotychczas uformować się, stanąć na nowej pozycji i zacząć zorganizowaną walkę z wyprawą Rumunów na całkowite zniszczenie Ukraińców w Rumunii”⁷⁶.

Mimo kilku czytelnich, szkół ludowych i kooperatyw w Czerniowcach, na całej Bukowinie niemal nic się nie działo. Mimo to Baranowskiy dostrzegał potencjał wśród ludności, która ogólnie miała ukraińską świadomość narodową. Według niego inaczej było w Besarabii, gdzie ludność „nazywa siebie tylko rosyjską”: „W ostatnim czasie założono tam [w Kiszyniowie] studencką *hromadę*, lecz, prócz Bukowińców i Przydnieprzańców – emigrantów, trudno jest tam kogokolwiek z miejscowych przyciągnąć, ponieważ wszyscy są w rumuńskich towarzystwach, mając możliwość ciągnąć stąd korzyści, a przy tym nie narażają się władzy”⁷⁷.

Zdanie to kończy raport. Zastanawiające, że Baranowskiy nie opisał skromnych, aczkolwiek odnotowywanych przez władze rumuńskie działań UW O oraz istnienia filii CESUS w Rumunii⁷⁸. Wprawdzie z materiałów znajdujących się w rumuńskich archiwach

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² Zob. I. Мишак, *Становище Північної Буковини та Besarabii у складі Румунії перед приєднанням до Української РСР: історіографія*, „Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики” 2007, вип. 15, с. 222–232.

⁷³ ЦДІАУЛ, ф. 151, оп. 1а, спр. 50436, [Archiwum Senyka], Zał. 201, Sprawozdanie z podróży Wiedeń–Graz–Sofia–Warna–Bukareszt–Czerniowce, 17 VI – 10 VIII 1933 r., арк. 727.

⁷⁴ Autorce nie udało się zidentyfikować tej postaci. Był to wprawdzie pseudonim członka OUN Jewhena Zyblikewycza, ale z pewnością nie chodzi o niego.

⁷⁵ Królewska Policja Bezpieczeństwa funkcjonująca w Rumunii w latach 1921–1944.

⁷⁶ ЦДІАУЛ, ф. 151, оп. 1а, спр. 50436, [Archiwum Senyka], Zał. 201, Sprawozdanie z podróży Wiedeń–Graz–Sofia–Warna–Bukareszt–Czerniowce, 17 VI – 10 VIII 1933 r., арк. 729.

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ М. Мандрик, *Український націоналістичний рух...*, с. 86–89.

wynika, że oddział OUN powstał w tym kraju dopiero w 1934 r., jednak już wcześniej istniały organizacje, takie jak Zalizniak czy Legion Ukraińskich Rewolucjonistów, mające podtrzymywać kontakty z OUN. Ponadto na Bukowinie wydawane było czasopismo „Samostijna Dumka” („Самостійна Думка”), w której publikowali członkowie PUN⁷⁹.

PODSUMOWANIE

Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów podczas pierwszych lat swojej działalności starała się wykorzystać dynamicznie zmieniającą się sytuację na arenie międzynarodowej oraz relacje pomiędzy poszczególnymi państwami. Niewielkie zasoby finansowe oraz brak wykształconych kadr posługujących się językami obcymi pozwoliły jedynie na skromny zakres działania. Na Bałkanach wyniki działalności OUN przedstawiały się niejednoznacznie. Mimo podjętych prób nie udało się przedsięwziąć akcji propagandowej na Ukrainie sowieckiej. Uzyskano jedynie skromne wpływy wśród emigracji ukraińskiej, rywalizując z innymi ugrupowaniami, przede wszystkim z tzw. uerelowcami oraz hetmańcami. Działacze OUN musieli bazować na tamtejszym potencjale ludzkim, w znacznej części wywodzącym się z kręgów UNR i niepopierającym nacjonalistów. Ponadto niski stopień uświadczenia narodowego i brak wyrobienia politycznego, a także zubożenie społeczeństwa nie stanowiły czynników sprzyjających działalności politycznej. Zestawiając informacje zawarte w raporcie ze współczesną wiedzą naukową, warto zauważyć, że Jarosław Baranowskiy przedstawiał niepełny obraz sytuacji emigracji ukraińskiej na Bałkanach. Zapewne było to związane z krótkotrwałością jego wizyt w poszczególnych miejscowościach, co mogło skutkować brakiem zaufania i niemożnością nawiązania szczerych relacji z zamieszkującymi je Ukraińcami. Baranowskiy nie był znany na tamtym terenie, a ponadto oficjalnie nie występował jako członek Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych, Warszawa

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, sygn. 1040

Polacy na Ziemiach Wschodnich RP, sygn. 2315

Národní archiv, Praha

Všeobecná korespondence sekretariátu Organizace ukrajinských nacionalistů v ČSR, inv.č. 93, karton 12

⁷⁹ *Ibidem*, c. 92–94.

Архів Організації Українських Націоналістів, Київ

Організація Українських Націоналістів, ф. 1, оп. 1, спр. 63

Центральний державний історичний архів України, Львів

Апеляційний суд у Львові, ф. 151, оп. 1а, спр. 5043а; спр. 5043б

Źródła opublikowane

Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів, т. 1: 1927–1930, уп. Ю. Черченко, О. Кучерук, Київ 2005; т. 2, ч. 1: Листування Є. Коновальця з Д. Адрієвським. 1931–1934, упор. Ю. Черченко, Київ 2010.

3 листа полковника Б. Недолі-Цибульського В. Сальському про реакцію Української громади у Варні на перебування в цьому місті члена Проводу ОУН М. Сціборського, 30 IX 1931 [в:] Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали, Київ 2008.

Лист випускника Української господарської академії в Подебрадах С. Овчаренка підполковнику В. Филоновичу про від'їзд до Болгарії емісара ОУН для ведення націоналістичної агітації серед української еміграції, 18 XII 1933 [в:] Українська політична еміграція 1919–1945: Документи і матеріали, Київ 2008.

Онацький Є., а, т. 3: Рік 1933, Торонто 1985.

OPRACOWANIA

Gibiec M., *Senyk's Archive and its significance for studies on the behind-the-scenes picture of the Organisation of Ukrainian Nationalists. New research perspectives in the light of discovered correspondence*, „Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej” 2019 (special issue), vol. 54, no. 3, s. 109–126.

Golczewski F., *Deutsche und Ukrainer 1918–1939*, Paderborn 2010.

Motyka G., *Wołyń '43*, Kraków 2016.

Rossoliński-Liebe G., *Bandera. Faszystyzm, ludobójstwo, kult. Życie i mit ukraińskiego nacjonalisty*, Warszawa 2018.

Szczepanik K., Wilamowski J., *Ustaszę i separatyzm chorwacki. Przyczynek do badań nad chorwackim ruchem nacjonalistycznym*, „Przegląd Historyczny” 1983, z. 1, s. 75–95.

Wysocki R., *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929–1939. Geneza, struktura, program, ideologia*, Lublin 2003.

Антонович М., *Нарис історії Центрального Союзу Українського Студентства (1921–1945)*, Мюнхен 1976.

Артюшенко Ю., *Події і люди на моєму шляху боротьби за державу 1917–1966*, Чикаго 1966.

Веденеев Д., *Меч і тризуб. Нотатки до історії Служби безпеки Організації Українських Націоналістів*, „З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ” 1998, ч. 1/2 (6/7).

Власенко В., *Радикально-націоналістичне середовище міжвоєнної української еміграції в Південно-Східній Європі*, „Сумська Старовина” 2016, ч. 49.

Власенко В., Сапсай О., *До Історії ОУН в Румунії. (За матеріалами архівно-слідчої справи Г. Порохівського)*, „Сумська Старовина” 2015, ч. 47.

- Жив'юк А., *Між ендеками й більшовиками: Микола Ніцкевич в українському націоналістичному русі 1920–1940-х рр.*, „З архівів ВУЧК, ГПУ, НКВД, КГБ” 2010, ч. 2.
- Іван Шиманський, „Розбудова Нації” 1933, ч. 5–6.
- Книш З., *Ярослав Барановський*, Париж 1990.
- Книш З., *3 таємних документів польської окупації Західної України*, Торонто 1983.
- Книш З., *Розбрат. Спогади й матеріали до розколу ОУН у 1940–1941 роках*, Торонто б.р.
- Ковальчук В., *Організація Українських Націоналістів та Устаїшська хорватська революційна організація. Спроба порівняльного аналізу*, https://shron1.chtyvo.org.ua/Kovalchuk_Volodymyr/Orhanizatsiia_Ukrainskykh_Natsionalistiv_ta_Ustasyska_khorvatska_revoliutsiina_orhanizatsiia.pdf, dostęp 12 VI 2021 r.
- Козлітін В., *Українські громадські організації в Югославії (20–30-ті роки XX століття)* [в:] *Українці Хорватії. Матеріали і документи*, упор. С. Бурда, Б. Гралюк, Загреб 2002.
- Мандрик М., *Український націоналістичний рух 1920–30-х рр. на північній Буковині у світлі румунських архівних документів*, „Український визвольний рух” 2004, ч. 3.
- Мандрик М., *Український націоналізм: становлення у міжвоєнну добу*, Київ 2006.
- Мацяк Є., *Українці в Югославії* [в:] *На зов Києва. Український націоналізм у II світовій війні*, ред. К. Мельник, Торонто-Нью-Йорк 1985.
- Мірчук П., *Нарис історії Організації Українських націоналістів*, т. I: 1920–1939, red. С. Ленкавський, Мюнхен–Лондон–Нью-Йорк 1968.
- Мишак І., *Становище Північної Буковини та Бесарабії у складі Румунії перед приєднанням до Української РСР: історіографія*, „Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики” 2007, вип. 15, с. 222–232.
- Українці на чужині 3 життя у був. Югославії*, „Український Вісник”, 17 маја 1942 г.
- Українці Хорватії: матеріали і документи*, ред. С. Бурда, Б. Гралюк, Загреб 2002.

Aktywność ukraińskich nacjonalistów na Bałkanach w latach 1929–1933. Wokół raportu z podróży inspekcyjnej Jarosława Baranowskiego

Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów tworzyła siatkę organizacji emigracyjnych w Europie oraz Ameryce Północnej. Ekspansja w kierunku Bałkanów była dla niej naturalnym kierunkiem oddziaływania zarówno ze względu na bliskość Ukrainy sowieckiej, jak i obecność Ukraińców w krajach tego regionu, jednak ograniczenia finansowe, a przede wszystkim kadrowe pozwalały na bardzo skromne działania w tym zakresie. OUN spotkała się na Bałkanach, w przeciwieństwie do innych kierunków, z niewielkim poparciem, spowodowanym głównie złą sytuacją materialną oraz słabym uświadczeniem narodowym zamieszkujących tam Ukraińców. Celem artykułu jest uzupełnienie wiedzy na temat działalności Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów na Bałkanach przez pryzmat raportu z podróży inspekcyjnej Jarosława Baranowskiego, którą odbył na przełomie czerwca i lipca 1933 r.

SŁOWA KLUCZOWE

Bałkany, Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów, emigracja ukraińska, Jarosław Baranowski, Archiwum Senyka

The Activity of Ukrainian Nationalists in the Balkans Between 1929 and 1933. On the Inspection Trip Report of Yaroslav Baranovs'kyy

The Organisation of Ukrainian Nationalists formed a network of emigrant organisations in Europe and North America. Expansion towards the Balkans was a natural course of influence for the organisation – both because of its proximity to Soviet Ukraine and the presence of Ukrainians in the countries of that region, but financial and, above all personnel constraints allowed for very modest activities in this area. The Organisation of Ukrainian Nationalists met with little support in the Balkans, unlike other places, mainly due to the poor material situation and poor national awareness of the Ukrainians who lived there. The aim of this article is to supplement the existing knowledge of the activities of the Organisation of Ukrainian Nationalists in the Balkans based on the report of an inspection trip Yaroslav Baranovs'kyy made at the turn of June and July 1933.

KEYWORDS

Balkans, Organisation of Ukrainian Nationalists, Ukrainian emigration, Yaroslav Baranovs'kyy, Seny's Archive

MAGDALENA GIBIEC – doktor nauk humanistycznych w zakresie historii, adiunkt w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego, pracownik Biura Badań Historycznych w Oddziale Instytutu Pamięci Narodowej we Wrocławiu. Kierownik projektu badawczego „Kulisy funkcjonowania Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów na emigracji w świetle korespondencji (1929–1938)”, przyznanego przez Narodowe Centrum Nauki. Stypendystka takich organizacji jak Fundacja z Brzezia Lanckorońskich, Petro Jacyk Program for the Study of Ukraine czy Fundacja Kościuszkowska. Jej zainteresowania badawcze oscylują wokół stosunków polsko-ukraińskich w XX w., ze szczególnym uwzględnieniem polityki narodowościowej II Rzeczypospolitej, rozwoju ukraińskiego ruchu nacjonalistycznego, a także funkcjonowania diaspory ukraińskiej.

MAGDALENA GIBIEC – PhD in history, Assistant Professor at the University of Wrocław, researcher in the branch of the Institute of National Remembrance in Wrocław (Poland). Currently she is working on the project “Behind the scenes of functioning of the Organisation

of Ukrainian Nationalists on emigration in the light of correspondence (1929–1938)” granted by the Polish National Science Centre. Among others she has also received fellowships from the De Brzezie Lanckoronski Foundation, the Petro Jacyk Program for the Study of Ukraine as well as the Kosciuszko Foundation. Her research interests focus on the Polish-Ukrainian relations in XX century, especially on the national policy towards ethnic minorities in the Second Polish Republic, development of the Ukrainian nationalism in Europe during the interwar period and the functioning of Ukrainian diaspora.